

Družstevníctvo v ČSR

Oproti dnes prevládajúcemu princípu konkurencie je možné, ako protiváhu postaviť v hospodárskej oblasti princíp spolupráce. Nie idea tzv. „voľnej ruky trhu“ nie štátny centralizmus, to sú dve krajnosti, ale existuje aj tretia možnosť, vytvorenie ekonomiky založenej na princípoch spolupráce a bratstva. Formy takejto spolupráce môžu byť rôzne, od vytvárania fair trade obchodných sietí, participatívneho spolurozhodovania v podniku, podnikových rád, asociácií, až po rôzne formy spolupodielníctva. Jednou z takýchto foriem spolupodielníctva môže byť aj družstvo. O tom, že s týmto druhom podnikania sme mali v bývalej ČSR bohatú skúsenosť svedčí nasledujúci článok o histórii družstevníctva u nás.

Jednou z organizačných foriem primeranou princípu bratstva uplatňovaného v hospodárskej oblasti, je družstvo. Družstvo (dnes moderne nazývané kooperatív) chápem v jeho pravom význame ako hospodárske spoločenstvo, kde každý jeho člen je spoluvlastníkom s právom spolurozhodovania a spolupodielania sa na hospodárskej činnosti. V rámci Rakúsko-Uhorska sa objavili prvé družstvá v 19. storočí a získali si mimoriadnu obľubu. Družstvá začali vznikať ako svojpomocné spolky, brániace hospodárenie drobných roľníkov remeselníkov proti vlne moderného trhového kapitalizmu. Jedno z prvých družstiev na svete, gazdovský spolok Samuela Jurkoviča, vzniklo práve na Slovensku (viac v knihe „Zodpovedná spoločnosť“). Po jeho vzore sa postupne formulovali základné princípy družstevníctva ako dobrovoľnosť, vzájomná pomoc a rovnosť, ktoré zostali v platnosti napriek meniacim sa vonkajším podmienkam. Družstvá veľmi rýchlo potvrdili svoju životaschopnosť a zapustili hlboké korene medzi obyvateľstvom.

Na prelome storočí a začiatkom 20. storočia bol veľkým propagátorom slovenského družstevníctva lekár a politik Pavol Blaho, ktorý nadviazal na Samuela Jurkoviča. V roku 1897 založil v Skalici Gazdovsko-potravný spolok, ktorý bol podnetom pre zakladanie podobných spolkov na západnom Slovensku. Podieľal sa aj na vzniku potravného družstva v Gbeloch v roku 1901. V roku 1904 uviedol do prevádzky Roľnícke mliekarenské družstvo v Skalici. Založil Družstvo na nákup a speňaženie ľudového priemyslu, ktoré organizovalo obchod so slovenskými výšivkami. Založil približne 100 potravných, úverových a svojpomocných družstiev. V roku 1893 bolo na území Slovenska založené ev. kňazom Jánom Vansom prvé roľnícke družstvo na Slovensku v Hačave. Na zakladaní ďalších roľníckych družstiev, roľníckych vzájomných pokladníc ako aj na založení „Ústredného družstva pre hospodárstvo a obchod“ v Budapešti stále v časoch Rakúsko-Uhorska mal výrazný podiel Milan Hodža. Monarchia bola družstevníctvu v zásade priaznivo naklonená, aj keď reakčné kruhy neboli veľmi radi, ak sa v prípade Slovákov spájali sociálno-hospodárske aktivity s národnou a kultúrnou obrodou. To bola hlavná prekážka pre ešte razantnejší vývoj družstevníctva na území dnešného Slovenska. Bolo to typickým príkladom miešania sa politického článku do hospodárskej oblasti.

Po vzniku Československej republiky nadobúda družstevníctvo v nových štátových podmienkach obrovský rozmach. Veľká vďaka patrí za to znova Milanovi Hodžovi, ktorý už ako minister poľnohospodárstva a neskôr ako predseda vlády ČSR podporoval veľmi intenzívne rozvoj družstevníctva v novej republike. Po rozpade Rakúsko-Uhorska prebehla rozsiahla pozemková vlastnícka reforma, kedy bývalej šľachte boli vyvlastnené veľké pozemky a rozdelené medzi roľníkov. Mnohí z nich sa následne začali združovať a vytvárat svojpomocné organizácie – družstvá.

Okrem družstiev poľnohospodárskeho typu pôsobili na území bývalej ČSR aj živnostenské, stavebné, bytové, zamestnanecké a občianske družstvá. Bol to tiež celý rad spracovateľských a výrobných družstiev, vinárskych, lesných a podobne. Len stavebných družstiev bolo okolo 700. Rozšírené boli aj elektrické družstvá, ktorých bolo v roku 1936 asi dve tisíce. Tieto fungovali tak, že si družstvo postavilo vlastnú transformačnú stanicu, a potom za veľkoobchodnú cenu a s množstevnou zľavou nakúpilo elektrinu, takže členovia družstva mali lacnú elektrinu.

Ďalším typom boli skladové družstvá, kde roľníci mohli uskladniť úrodu napríklad v čase, keď výkupné ceny boli nižšie a čakať, až ceny budú vyššie. Tieto sa zakladali hlavne v roľníckych bohatších oblastiach. Významné a veľmi rozšírené boli spotrebné družstvá, ktoré sa zaoberali obchodnou činnosťou. Poskytovali ľuďom možnosť spoločného obchodovania s výrobkami, tovarmi a surovinami, vyprodukovanými vo vlastnom regióne bez závislosti od rôznych medzičlánkov a obchodníkov. S tým, že zisky zostávali medzi miestnymi ľuďmi. Obľúbené sa stali potravinové družstvá, poskytujúce predaj potravín a iného tovaru za výhodné ceny. Predajne potravinových družstiev boli skoro v každej dedine.

V Malinove, obci kde bývam, bolo napríklad spotrebné družstvo Hansa (Hangya), ktoré vzniklo ešte v roku 1907. Gazdovia sa združili a vytvorili si družstvo, ktoré obchodovalo s ich poľnohospodárskymi výrobkami. Za prvej republiky družstvo ešte viac rozkvitlo. Podielnikom, miestnym gazdom, prinášalo zisk, odbyt pre ich výrobky a ľuďom možnosť lacného nakupovania. Zároveň sa z časti zisku financovali obecné stavby. V roku 1928 postavili spolkový dom v centre obce, dodnes najdominantnejšia stavba v dedine, ktorý sa používal okrem svojho hospodárskeho zamerania (obchod a pohostinstvo) aj na osvetovú a kultúrnu činnosť. V kultúrnej miestnosti budovy sa konali divadelné predstavenia a slávnostné podujatia. Zásluhou spotrebného družstva sa v obci vytvoril aj ochotnícky divadelný krúžok. Dedina tak prekvitala aj kultúrne. Toto je názorným príkladom správneho uchopenia hospodárskeho článku v zmysle bratstva. Zisk z lokálnych ekonomických aktivít bol darovaný kultúrnej sfére. To je aj dôkazom, že, ak sú na to vytvorené podmienky, je sociálna trojčlennosť prirodzeným ľudským správaním. Spolupráca a bratstvo sú ľudským dušiam prirodzene silnejšou motiváciou ich ekonomického jednania ako individuálny egoizmus, ktorý dodnes všetky „renomované“ ekonomické školy považujú za hlavný motor ľudského konania. Keď mi akademici, ekonómovia, sociológovia a iní tvrdia, že koncept sociálnej trojčlennosti je nielen zložitý filozofický koncept, ale aj prakticky ťažko pochopiteľný, len sa usmejem. Práve naopak, je to tým najprirodzenejším a najľudskejším konceptom. Odkiaľ títo gazdovia, čo ledva vedeli čítať a písať, vedeli tak efektívne konať, združovať sa, obchodovať, všetko v duchu bratstva a napokon z vlastnej slobodnej vôle financovať kultúru? Ich deti nacvičovali divadelné predstavenia, ktoré ich morálne nesmierne obohacovali, robili z nich lepších a jemnejších ľudí. Dodnes starí ľudia na to spomínajú.

Spotrebné družstvo bolo zrušené v roku 1945. Spolkový dom v Malinove je zavretý a prázdny, funguje len krčma. Obchod je inde a patrí do siete obchodov, kde zisky idú nejakým cudzím ľuďom, divadlo nikto nenacvičuje, ľudia sú zamestnaní v meste. Tak ako v Malinove to fungovalo po celom Slovensku (a Česku), bolo to prirodzené a normálne. Spolkové domy, robotnícke domy, divadlá, športové kluby existovali za prvej republiky skoro v každej dedine a boli v drvivej väčšine financované z lokálnych hospodárskych aktivít. Ak sa ľuďom nechá priestor a sloboda, štát je aspoň primerane spravodlivý a zákony sú naklonené ľuďom, obmedzí sa zasahovanie veľkokapitálu, tak sami ľudia si vedia veľmi spravodlivo zorganizovať svoj život v duchu spravodlivosti. Účasť v družstve bola aj prejavom dôvery a hrdosti, ľuďom dávala pocit, že sa priamo

spolupodieľajú a spolurozhodujú na hospodárskom živote. Podporoval sa tým zdravý lokálpatriotizmus a sociálne vzťahy.

Družstvá za prvej republiky sa často spájali a združovali do väčších celkov. Na celorepublikovej úrovni vznikla z iniciatívy družstiev zastrešujúca organizácia „Kooperatíva“, poskytujúca družstvám hlavne právny a ekonomický servis, a služby, ktoré boli pre družstvá nákladné. Na Slovensku vznikol v roku 1925 „Zväz hospodárskych družstiev“ a „Zväz roľníckych vzájomných pokladníc“ ako zastrešujúce organizácie. V roku 1934 vzniklo obchodné ústredie pre potravinové družstvá (NUPOD) a svoju činnosť z popudu Milana Hodžu začala aj Vyššia poľnohospodárska škola družstevná.

Dôležitým druhom družstva boli peňažné (úverové) družstvá. V Čechách to boli známe kampeličky.* Bolo ich asi 5 tisíc. Územná pôsobnosť bola malá, obmedzovala sa prevažne na jednu dedinu. Väčšinu členov tvorili roľníci, ale nechýbali remeselníci, drobní obchodníci, dedinská inteligencia a robotníci, bohatí a chudobní, veľkí a malí vlastníci pôdy. Bola to dokonca otázka prestíže, spôsob, ako prejaviť svoj vzťah k obci. Každý v dedine sa snažil byť v kampeličke. Kampeličky boli veľmi jednoduché finančné inštitúcie, sídliace často v miestnej krčme, škole alebo inom obecnom priestore s vybavením, ktoré často tvoril len stôl, niekoľko stoličiek a trezor. Všetku administratívu zabezpečovali členovia kampeličiek bez nároku na honorár. Iba pokladník, ktorý zapisoval príjmy a výdaje a zostavoval účtovnú rozvahu, dostal na konci roka malú odmenu, ktorú však musela schváliť valná hromada. Navzdory svojej dobrovoľníckej a amatérskej povahe, fungovali kampeličky ako podniky veľmi dobre. Zisky kampeličiek sa ukladali do rezervného fondu. Keď čiastka v rezervnom fonde dosiahla určitú výšku, šiel podiel zisku na verejné účely alebo na podporu družstevného hnutia. Kampeličky podporovali ochotnícke divadlo, miestne školy, knižnice, sadenie stromov.

Na Slovensku vznikali od roku 1924 z iniciatívy Milana Hodžu roľnícke vzájomné pokladnice (RVP), ktoré zastrešoval Zväz RVP. Fungovali podobne ako kampeličky a mali veľký ohlas medzi slovenským ľudom. Člen úverového družstva si kúpil akciu a vložil vklad. Kto mal vtedy peniaze, mal ich väčšinou uložené práve v miestnej sporiteľni. Rodiny, ktoré to potrebovali, si mohli požičať za veľmi slušný úrok. Ľudia si nepožičiavali od suseda, pretože aj sused mal peniaze v úverovom družstve. Pre deti to bola pokladnička, ktorá ich učila šetriť. Mnohí bežní dedinčania si mohli dovoliť postaviť slušné domy a otvoriť si vlastné živnosti. Klasické banky sa za prvej republiky predhánali, aby mohli požičiavať peniaze obyčajným ľuďom. Tí boli väčšinou veľmi sebestační vo vlastnom financovaní. Taký bol život bežných ľudí za prvej republiky, naozajstný zárodok bratstva. Vtedy sa netlačilo na spotrebu a mňanie (ekonomický rast), ale dôraz sa všade kládol na šetrenie a správne gazdovanie.

Po skončení II. svetovej vojny opäť nastal rozmach družstevníctva. Maximálny počet družstiev na Slovensku bol práve v roku 1947 a dosiahol počet 2 661, z toho úverových bolo 957 a neúverových 1704. V Čechách bolo toto množstvo ešte výrazne vyššie. Počet individuálnych členov na Slovensku dosiahol viac ako 813 tisíc členov, čo znamená, že skoro každá rodina sa podieľala na družstevnej činnosti. To bolo skutočne veľké hnutie spontánneho bratstva, aké nemalo v Európe obdobu. Po roku 1948 utrpelo družstevníctvo silný úder zákonom o ľudových družstvách. Družstvá sa scentralizovali a stratili svoj samosprávny a podnikateľský charakter. Úverové družstvá boli pričlenené k Poštovej sporiteľni a k Štátnej sporiteľni. Roľnícke družstevníctvo sa úplne zdiskreditovalo svojim násilným vnucovaním pravidiel, faktickým zoštátnením pôdy, zvierat a iných výrobných prostriedkov. Kolektivizácia pôdy sa stala politickou záležitosťou. Sformovala sa podoba pseudo

družstevníctva, pretrvávajúca až do obdobia roka 1989. Napriek tomuto ťažkému obdobiu, si niektoré tieto pseudo družstvá najmä v 70. a 80. rokoch dokázali vytvoriť akýsi malý priestor podnikateľskej slobody a dosahovali často lepšie ekonomické výsledky ako porovnateľné podniky štátneho sektora. Boli aj družstvá a pridružené výroby, ktoré doslova prekvitali (viď Slušovice).

Od roku 1989 nastúpil na Slovensku trend družstvá likvidovať. Výrobné družstvá a pridružené výroby väčšinou zanikli. Poľnohospodárske družstvá, miesto toho aby sa transformovali a zamestnávali tých čo tam majú podiely a pôdu, resp. ich potomkov, sa začali transformovať* na podniky typu s.r.o, alebo a.s., s hierarchickou štruktúrou. Vlastníci a členovia družstva sa dostali do pozície drobných akcionárov s minimálnymi možnosťami zapájať sa do rozhodovania o budúcnosti takého družstva ako aj s ťažkosťami zobrať si svoj podiel späť. Mnohí potomkovia bývalých členov družstiev stratili záujem vôbec sa starať o svoje podiely. Pritom svoj podiel tam nekladali dobrovoľne. Ani v "hladových dolinách" ľudia, ktorí prišli o prácu vo fabrikách, často nejavia záujem o svoje práva na pôdu po svojich predkov v užívaní družstva. Zároveň predstavenstvo družstva nie je ani povinné zamestnať takéhoto človeka - podielníka, paradoxne spolujiteľa družstva. V oblastiach, kde došlo k totálnemu rozpadu družstiev je hodnota podielov a pôdy často krát nižšia ako administratívne náklady na vydanie pôdy (napr. cena geodetického zamerania parcely) a podielov. Preto často ostáva pôda ladom a ľudia čakajú na "zázrak" kedy príde investor a im sa to podarí drahšie odpredať. Neuvedomujú si však, o čo prichádzajú, že v podstate predávajú svoju budúcnosť, nehovoriac o zabezpečení potravinovej sebestačnosti krajiny.

Družstvá vždy boli trňom v oku všetkým autoritatívnym režimom. Hitler, Mussolini, Stalin, tí skutočne družstvá likvidovali. Ani model liberálneho kapitalizmu, ktorý naša republika už 24 rokov slepo nasleduje, veľmi nepraje akejkol'vek iniciatíve v smere prekonania egoizmu v hospodárskej oblasti formou bratstva a spolupráce. Žiadna politická strana nemá reálny program podpory družstevníctva a lokálnej ekonomiky. Politici ignorujú túto otázku, nikde sa nevedie ani medzi ekonómami diskusia, v odbornej tlači je minimum informácií o možnostiach spoločného hospodárenia. Družstevníctvo ako celok je veľmi slabo právne upravené, peňažné družstevníctvo nie je právne upravené vôbec. Pričom by stačilo vziať si za príklad susedné Rakúsko, kde družstevníctvo (obecné hospodárske spolky a združenia pod rôznymi názvami) prekvitá a má vzrastajúci trend. Rakúsko prebralo po prvej ČSR stredoeurópsku štafetu v snahe o uplatňovanie niektorých prvkov bratskej ekonomiky. Tam skoro v každej dedine a v každej oblasti fungujú svojpomocné družstvá vinárske, turistické, výrobné, potravinové, atď. Vo Viedni, v meste, ktoré je v prvej desiatke miest s najlepšou kvalitou života na svete, je 70% bytov družstevných. Výstavba, financovanie a dostupnosť bytov je riešená úplne inak ako v Bratislave. Mesto poskytne pozemok, vyberie staviteľa a ľudia si vytvoria bytové družstvo, v ktorom každý člen má nárok na byt, ktorý spláca vo forme mesačných splátok. Pritom cena bytu je vo výške ceny nákladov s nepatrnou maržou. Každý priemerne zarábajúci občan si môže bez hypotéky a veľkého zadlžovania zaobstarať byt. U nás platíte nehoráznú sumu developerovi, ktorý za byt pýta 200% až 300% maržu nad cenu, za ktorú ju vystaval. Plus sa zaťažíte obrovskou hypotékou, ktorá vás bude 20-30 rokov dusiť. To je len malý príklad. Združovanie ľudí do svojpomocných družstiev môže byť odpoveďou na mnohé ekonomické, ale aj sociálne problémy.

V Poľsku sú tiež rôzne formy družstiev a hospodárskych spolkov pomerne rozšírené. Napríklad v oblasti poľských Tatier (Zakopaného) sa gazdovia združujú do turistických a obchodných družstiev. Väčšina penziónov, obchodov a služieb, ale napríklad aj množstvo malých vlekov je ponúkaných a spravovaných na základe vzájomnej spolupráce a spojenia

ľudí, firiem a obcí do spoločných podnikov. Dediny tak vytvárajú vzájomné obecné podniky a združenia. Žiadne cudzie, veľké finančné skupiny nie sú pustené do turistického biznisu, zisky zostávajú doma. Pre porovnanie dvoch ekonomicky odlišných prístupov, bratského na poľskej strane a koristnickeho na slovenskej strane, odporúčam navštíviť a porovnať si obe strany Vysokých Tatier. Na slovenskej, veľké prázdne hotely, mizerné služby, zničená príroda, hrozná architektúra a celková atmosféra nevraživosti a úpadku, na poľskej prekypujúci život, množstvo penziónov, salašov, obchodov, služieb, vlekov v pohodovej atmosfére s milými ľuďmi.

Potreba oživiť družstvá musí však vychádzať zdola, z túžby ľudí spájať svoje sily v hospodárskej oblasti. Zatiaľ ľudia u nás aj v tejto oblasti spia viac ako naši susedia. Čo je paradoxom, vzhľadom na našu veľkú tradíciu v družstevníctve. Možno ich zobudí len ekonomický otras a úpadok. A zistenie, že spoľahnúť sa môžu a musia len na vlastné sily tak, že sa spoja a nie, že si budú ako doteraz každý hrabať len na vlastnom piesočku. Spolupráca a vzájomné hospodárenie prináša prosperitu všetkým. Úlohou politikou, ktorí sú naklonení myšlienke družstevníctva, by malo byť vytvorenie ústretovej atmosféry prostredníctvom vypracovania kvalitných zákonov podporujúcich družstevníctvo.

David Sulík

Článok je ukážkou z kapitoly o družstevníctve z mojej knihy „Sociálna trojčlennosť-stredoeurópsky koncept spravodlivej spoločnosti“. Viac o knihe na <http://duchovna-veda.webnode.sk/news/informacie-pre-navstevnikov/>

* Sú nazvané podľa F. C. Kampelíka (1805-1872) českého národného buditeľa, lekára, a politika. Tiež sa venoval hospodárstvu. V roku 1861 vydal spis v ktorom propagoval zakladanie svojpomocných záložní. Celú vec premyslel od vymedzenia pojmov až po stanovy, organizáciu a administratívu. Po prvotnom nezáujme sa v 80. a 90. rokoch 19. storočia, podobným spôsobom organizované záložne rozšírili po celej krajine a boli na jeho počesť nazvané „kampeličky“.

* Problém a legislatívny chaos vznikol schválením tzv. transformačného zákona (č. 42/1992 Zb.) a zavedením osobitného druhu obchodovateľných cenných papierov, družstevných podielníckych listov. Transformované družstvá fakticky prestali byť družstvami.

Prevzaté z: <http://duchovna-veda.webnode.sk>